

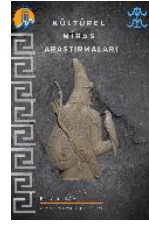

Kültürel Miras Araştırmaları

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kulmira>

<https://www.kulmira.com/>

e-ISSN 2687-6094

Uygurlarda Kötü Ruhlar ve Kötü Ruhlardan Korunmaya Yönelik Uygulamalar

Kamile Serbest*¹

¹Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halkbilimi Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye

Anahtar Kelimeler

Uygurlar
Kötü Ruhlar
Tedavi Uygulamaları

ÖZ

Birçok çalışmaya konu alan ruhlar, düalist bir yapıya sahip olup iyi ve kötü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İnsanlarının kendilerine zarar vermeyeceklerini düşündükleri ruhlar iyi olarak zarar verdikleri ve hastalıklara sebep oldukları düşünülen ruhlar ise kötü ruh olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple kötü ruhlardan kurtulmak ve uzak durmalarını sağlamak için bazı pratik ve uygulamalara başvurulmuştur. Köklü bir kültürel birikime sahip olan Uygurlarda, kötü ruhlardan korunmak için ruhlarla bağlantısı olduğu düşünülen perihon, cinkeş, dahan ve bahşi olarak adlandırılan ve olağanüstü özelliklere sahip olduğuna inanılan kişilere başvurulmuştur. Uygurlar, olağanüstü özelliklere sahip olan kişilere başvurmanın dışında bazı eşyaların da insanları kötü ruhlardan koruduğuna inanmış ve bu eşyaları kötü ruhlardan korunmak için kullanmışlardır. Kötü ruhların varlığına ait inançlar günümüzde de mevcuttur. Geçmişte kötü ruhlardan korunmak için yapılan bazı pratik ve uygulamalar, İslami unsurlarla harmanlanarak devam etmektedir. Çalışmada, Uygurlar arasında varlığına inanılan kötü ruhlardan bahsedilecek olup insanlara zarar verdiği ve hastalıkların sebebi olduğu düşünülen bu ruhlardan kurtulmak ve zarar vermelerini engellemek için yapılan uygulamalar üzerinde durulacaktır.

Evil Spirits and Practices for Protection from Evil Spirits in Uyghurs

Keywords

Uyghurs
Evil Spirits
Treatment Practices

ABSTRACT

Spirits, which are the subject of many studies, have a dualistic structure and are divided into two as good and bad. The spirits that people thought would not harm them were considered as good and the spirits that were thought to be harmful and cause illnesses were considered as evil spirits. For this reason, some practices and applications have been used to get rid of evil spirits and keep them away. In Uyghurs with a deep-rooted cultural background, in order to gain protection from evil spirits, people, who are thought to have connections with spirits such as perihon, jinkesh, dahan and bahşi and who are believed to have extraordinary properties, have been consulted. Apart from consulting people with extraordinary features, Uyghurs believed that some items also protect people from evil spirits and have used these to get protection from evil spirits. Beliefs about the existence of evil spirits still exist today. Some ancient practices and applications used to get protection against evil spirits continue as blended with Islamic elements. In the study, the evil spirits believed to exist among the Uyghurs will be mentioned, and the practices made to get rid of these spirits, which are thought to harm people and cause diseases and prevent them from harming will be emphasized.

Kaynak Göster (APA);

*Sorumlu Yazar

(kamile.serbest0@gmail.com) ORCID ID 0000-0001-9859-3120

Serbest K (2020). Uygurlarda Kötü Ruhlar ve Kötü Ruhlardan Korunmaya Yönelik Uygulamalar–Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi, 1(1), 7-12.

1. GİRİŞ

Çeşitli kaynaklarda, “dinlerin ve dinci felsefelerin insanda vücuttan ayrı bir varlık olarak kabul ettiği öz, tin, can kuşu” (URL 1), “insanın hayatietini sağlayan, idrak edici ve bilici unsuru” (Yavuz, 2008: 187), “hayati, yaşamayı sağlayan değişik güçlerin tamamından oluşan tanımlanması zor, değişken, seyyal ve soyut bir kavram (Roux, 1999: 109; Duymaz 2008: 2) olarak tanımlanmaktadır.

Türk toplumları arasında ruhlar, iyi ve kötü ruhlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu düşünce yeryüzünün yaratımına bağlı olarak gelişen bir düşünce olarak karşımıza çıkar. Bazı inanışlara göre evrenin katları vardır. Ruhlar ölüm sonrası ya yaşayan insanlar âlemin de dolaşmaktadır ya da Gök Tanrıya ulaşmak üzere göğün kademeleri arasında yükselmektedirler (Şahin ve Toprak, 2016: 1311). Evren, yukarıda on yedi kat, ışık âlemi olan semayı, aşağıdaki yedi veya dokuz kat, karanlıklar âlemini meydana getirir. Sema katları ile aşağıdaki dünyanın katları arasında insanoğullarının oturduğu yeryüzü vardır. Üzerinde yaşayan insanlarla birlikte yeryüzü, gök ve yeraltı dünyalarının tesiri altında bulunur (Arslan, 2005: 66). İyi Tanrılar ve ruhlar göğün katlarında, kötü ruhlar ve Tanrılar ise yerin altında bulunmaktadır (Arslan, 2005: 66). Eski Türk inanç sisteminde, ölen kişilerin ruhlarının karanlıklar âleminde yaşayan ve yeraltı dünyasının sahibi Erlik'in zümresine katıldığı kabul edilmektedir (Özen ve Yüksel, 2014: 25). Fakat üçüncü âlem olan yeraltı başlıca unsur olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bunun nedeni ruhların ölümsüzlüğü düşüncesi ve bedeninin yeraltına gömüldükten sonra orada kaldığının düşünülmemesidir (Şahin ve Toprak, 2016: 1311). Ayrıca bu ruhların her ne kadar ikamet yeri gökyüzü olarak düşünülse de ruhların yeryüzüne indiği ve dolaştığı inancı da vardır. “Örneğin o soyun kökeni olan ülke ya da dikili taş (*balbal*), belki de bayrak, mezar ya da mesken yeri, geniş bölgeler. Ölüler buralarda kötü bir ruh biçiminde dolaşıp dururlar.” (Roux, 2011: 30). Sümerlerin inancına göre, ruh insandan ayrılınca uçar, yeryüzünde dolaşırdı. Bu ruha “Edimnu” denirdi. Eğer ölü geç gömülecek olursa, Edimnu kötü ruh haline gelir, hortlayabilirdi. Bunu önlemek için ise ölünün hemen gömülmesi gerekirdi (Uraz, 1994: 226-227).

İyi ruhlar insanlara zarar vermeyen ruhlardır. Kötü ruhlar ise insanlara zarar verebilirler. Bu ruhlar hem insanlara hem de hayvanlara çeşitli kötülükler yaparlar. Bu kötülükler hastalıklar bulaştırmak, işlerin yolunda gitmesine engel olmak, ölüm sonrası ruhun yer altında kalmasını sağlamak ve kendine insanın ruhunu köle yapmak gibi sıralanabilir (Şahin ve Toprak, 2016: 1312).

Kötü ruhlar ile ilgili inanışlar çoğu toplumda görülmektedir. Türk kültüründe ise bu inanışlarının kökenleri incelendiğinde, Türk inanç sisteminde var olan iyi ve kötü ruhların geçmişte benimsenen din ve bazı inanışların, uygulamaların günümüze aktarımı olduğu anlaşılmaktadır. Kam inanışlarında ruh kavramı daha yoğundur (Özen ve Yüksel, 2014: 25). Tarihte şamanların yeryüzü ile Tanrı arasında aracı görevini üstlendiği ve ruhlar ile de bağları olduğu bilinmektedir. Ayrıca

şamanların kötü ruhların sebep olduğu hastalıkları iyileştirme gibi olağanüstü özelliklere sahip olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Hatta Kazak baksılarının dini görevlerinin kalmadığı fakat hastalara musallat olan kötü ruhları kovmak, fal açmak gibi işleri yapamaya devam ettikleri bilinmektedir (İnan, 1998: 474).

Kötü ruhlar Türk kültüründe kara neme, yek, abası, öür (Nahmedov, 2016: 141), cin, peri, mekir, ıbrık, kalfa, rüküş hanım, cadı, pir, congolos, alkarısı, albız, iyi saatte olsunlar, fincancı katırları, iye (Şahin ve Toprak, 2016: 1312) gibi çeşitli isimlerle adlandırılmışlardır. Bu ruhlara ek olarak “şeytan” da kötü ruhlara dâhil edilebilir. Şeytan, gerek İslamiyet’in gerek de yaşanan bölgedeki komşu ülke ve halklarında etkisiyle dilimize girmiş, Türk kültüründe geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Nitekim tarihî Türk lehçelerinden bugüne iki yüz civarında kelimeyle çağrıştırılan şeytan kavramı, Türklerin mensubu olduğu tüm inanç sistemlerinde bulunduğu için, o inanç sistemlerinin dillerine bağlı olarak alıntılama yoluyla Türkçeye geçmiştir (Yıldız, 2013: 222). Yine diğer kötü ruhlarda olduğu gibi şeytanın da insan ve hayvan kılıfına girebildiği hatta insanları aldatıp ölmelerine neden olduğu kaynaklarda belirtilmiştir.¹

Türk inanç sistemlerinde, kötü sonuçlanan işlerin veya kötü olan bazı durumların/olayların sebebini de kötü ruhlar oluşturmaktadır. Bu nedenle yeni doğan çocuklar kötü ruhların kötülüklerinden korumak için kötü ruhları yanılta isimler verilmektedir (Küçük 2014: 113). Frazer genel olarak isim tabusunu sempatik büyü olayı ile ilişkilendirmekte ve bunun iki sebebini göstermektedir: Birincisi, kötü ruhların dikkatini çekmemek, ikincisi ise kişinin gerçek ismini öğrenen büyücünün kötülük yapmasını önlemek içindir (Nahmedov, 2016: 137). Yine kötü ruhlar talep kârdır ve insanlarda çeşitli kurbanlar istemektedirler (Şahin ve Toprak, 2016: 1312). Yakutlarda kötü ruhlara kurban sunulduğunda, kurban olarak seçilen hayvanın kesilirken böğürmesi ve debelenmesi beklenir. Bu durum kötü ruhun hayvanın bedene girdiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Frazer, 2004: 38). Kötü ruhlara sunulan kurbanın yanı sıra kötü ruhların musallat olmasını ve insanlara zarar vermelerini engellemek için geçmişten günümüze kadar süre gelen birtakım uygulamalar da mevcuttur. Şamanlar zararlı olan ruhları kovmak amacıyla törenler düzenleyip dualar okur (URL 2). Bunun yanı sıra kurban kesmek, muska, tütsü, yeni doğan çocuğun yanına babasının eşyasını bırakmak, yeni doğan çocuğun ve annenin yalnız bırakılmaması, kadınların üstlerinde kilitli iğne taşınması vb. kötü ruhlardan korunmak için yapılan uygulamalardır. Ruhlar âlemine açılan bir pencere olarak düşünülen ayna da iblisleri veya kötü ruhları ışık saçarak korkutan ve kovan bir araç (Sümer, 2017: 1370) olarak inanç sisteminde yer almaktadır. Moğol topluluklarında ise mezarların baş ve ayakucu kısmına ağaç dikilmesi ve insanlara zarar verecek olan kötü ruhların gelmesinin böylece engelleneceği düşüncesi bulunmaktadır (Işık, 2004: 94-96; Şahin ve Toprak, 2016: 1314).

Kötü ruhun isminin anılmaması bu uygulamalara örnek olarak gösterilebilir. Kötü ruhların gerçek

¹ Türk halk kültüründe şeytan ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Çobanoğlu, 2009: 169-282).

isimlerinin zikredilmeyerek bunun yerine onların bazı özelliklerini betimleyen tabirlerin tercih edilmesinin, bunlardan gelebilecek kötülüklerden koruma amaçlı yapıldığı açıktır (Nahmedov, 2016: 143). Türk kültüründe cin olarak adlandırılan kötü ruhların ismini zikretmek onu çağırma olarak düşünüldüğü için “üç harfliler, iyi saatte olsunlar” vb. gibi ifadeler kötü ruhun isminin yerine kullanılmaktadır. Ayrıca günümüzde hâlâ devam eden ve Şamanizm dönemi geleneği olan kurşun dökme âdeti, Şamanizm döneminde “kut kuyma” olarak adlandırılmaktadır. Kut dökme, kötü ruhlardan birinin çaldığı kutu, yani “talih, saadet unsurunu” geri döndürmek için yapılan bir sihrî ayindir (İnan, 1998: 477). Bunların dışında bazı özel günlerde de kötü ruhlardan arınmak için uygulanan birtakım ritüeller vardır. Nevruz bayramında ve Hıdırellez’de ateşin üstünden atlama kötü ruhlardan arınmaya yönelik bir uygulamadır. Bu uygulama İslamiyet’in de etkisiyle günümüzde günahlardan arınma olarak dönüşüm göstermiştir.

Kötü ruhlar bazen görünmez bir şekilde bazen de hayvan silüetine bürünerek karşımıza çıkabilirler. Bu ruhlar genellikle eşek, köpek, domuz, keçi, kara kedi, yılan (Özen ve Yüksel, 2014: 25), ejderha, kurbağa, kaplumbağa (Duymaz, 2008: 3), oğlak, keçi-tavşan karışımı (Çobanoğlu, 2015: 86) vb. gibi farklı kılıklara girebilmekte ve girdikleri bu kılıklar ile insanların karşısına çıkabilmektedirler. Toplum arasında, kötü ruhların daha çok geceleri ortaya çıktığı ve bu sebeple kılık değiştirmenin de daha çok geceleri yaygın olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu inanca bağlı olarak geceleri pis yerlerden geçmek, pis suyun üstünden atlamak vb. halk arasında iyi görülmemekle birlikte geceleri yukarıda adı zikredilen hayvanlardan birini görünce uzak durmak gerektiği de ifade edilmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Uygurlarda Kötü Ruhlar ve Kötü Ruhlardan Korunmaya Yönelik Uygulamalar

Uygurlar, Şamanizm ve Gök Tanrı gibi inanç sistemlerinin yanı sıra çeşitli dinleri benimsemişlerdir. Günümüzde İslami inancın etkisiyle ortaya çıktığı düşünülen fakat Şamanizm ve Gök Tanrı gibi eski inanç sistemlerinin kalıntıları olan pratik ve uygulamalar mevcuttur. Bu pratik ve uygulamaların oluşmasında ve geçmiştenden günümüze kadar devam etmesinde Uygurların rolü büyüktür. Çoğu Türk toplumlarında olduğu gibi bu inanış ve uygulamalar Uygurlar arasında da hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Eski dönemlerde insanlar, evren ve doğada anlam veremedikleri birtakım şeyleri kutsal kabul etmiş ve kendisinde olmayan ve ondan daha üstün özelliğe sahip olduğunu düşündüğü bireyleri, hayvanları ve olayları olağanüstü olarak görmüştür. Bu olağanüstü olarak düşünülen varlık ve olaylardan korkmuş ve korktuğu şeylerden korunmak ya da kendisine zarar vermesini engellemek için birtakım pratik ve uygulamalar geliştirmiştir. Ruhlar da insanlar tarafından anlam verilemeyen varlıklar arasındadır. İyinin karşısında kötünün bulunduğu evrende ruhlar da düalist bir yapıya sahiptir. Duymaz (2008: 2), ruhları olumlu ve olumsuz

oluşlarına göre; 1. Mükemmel, iyi, yüce, üstün ruh; 2. Kötü ruh olarak sınıflandırmıştır.

İyi ruhlar insanlara zarar vermeyen hatta insanlara yardım eden ruhlar olarak görülmektedir. Kötü ruhlar ise insanlara ve hayvanlara zarar verebilen, memnun edilmeyi bekleyen, edilmediği takdirde çoğunlukla insanlara musallat olabilen ruhlardır. Türk boylarında farklı isimlerle adlandırılan kötü ruhların Uygurların inanç ve düşünce sisteminde de önemli bir yer edindiği ve sosyal yaşamın şekillenmesinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Öger ve Altın, 2016: 23).

Uygurlarda; albastı, yel, yek, dev, cin, cadı ve şeytan bilinen kötü ruhlar arasındadır. Devler albastı ve cinlere göre daha güçlüdür. Ancak insanlara zarar verebilirler. Albastılar daha çok zayıf kişilere, özellikle bebeklere ve loğusa kadınlara zarar verir. Albastılar insanlara daha çok beyaz elbiseli, beyaz saçlı ihtiyar nine görünümünde veya beyaz keçi biçiminde görünür. Cinler ise kötü ruhlar arasında en zayıf olanıdır. Temiz ve pis olarak ikiye ayrılan cinlerden “pis cinler” insanlara zarar verenler arasında yer alan kötü ruhlardandır (İnayet, 2009: 42).

Yek kelimesinin Uygur Türkleri arasında İslamiyet’in benimsenmesinden önceki dönemde “şeytan” ve “cin” yerine kullanıldığı ifade edilmektedir (Tursun, 2000: 82). Dîvan-ı Lügati“t- Türk’te;

Bardı sanğa yek otru tutup bal

Barçın kedhiben talu yuwğa bolup kal

(Şeytan bal tutarak sana vardı, ipek elbise giyerek yufka akıllı, deli olarak kal).

(Şeytan sana karşı çıktı, bal sundu-bununla dünya lezzetini murat ediyor- ipek elbise giydirdi, sen ona kıvandın. Onun hilesini bilmedin, artık sen delilikle yaşa) (DLT, III: 156)

şeklinde insanları kandırması yönüyle zikredilmektedir. Yine “yel” de “yek” kelimesi gibi “cin” olarak zikredilmektedir. Uygur Türklerinde, yel değen (cin çarpan) kişinin yüzüne soğuk su serildiği; “kovoç kovoç” denilerek adrasman (üzerlik) ve udhindi (öd ağacı) otu ile tütsü yapıldığı ifade edilir (Tursun, 2000: 82-83; DLT III: 163). Bu uygulamalar, kötü ruh olarak nitelendirilen “yel”in ve bireye verdiği zararın/hastalığın kovulmasına, uzaklaştırılmasına yöneliktir. Dîvan-ı Lügati“t- Türk’te de “yé” “cin” anlamında; “Er yélpindi” “Adama yel çarptı, cin çarptı” (Tursun, 2000: 82; DLT, III: 144) şeklinde kullanılmıştır.

Bir dev tipi olarak Yalmavuz da Uygur Türkleri arasında bilinen kötü ruhlardan biridir. Yalmavuz ve dev ilişkisi birbirine çok yakındır. Fakat dev genel bir ifade olarak kullanılırken yalmavuz genellikle Türk mitolojisinde görülür (İnayet, 2007: 60). Yalmavuz, sadece Uygur Türklerinde değil diğer Türk boylarının arasında da yaygın bir şekilde bilinmektedir. Yalmavuz; Moğollarda “mañgus/mañgas”, Buryatlarda “mañgidhay/mahra Txan”, Dağurlarda “mañgay/mañkei”, Elunçunlarda “mañsi”, Evenki ve Hecilerde “mañmav/mañgay”, Salarlarda “mañsihar”, Sarı Uygurlarda “mañges/mañkes”, Başkırdlarda “yelmavız”, Tatarlarda “yalmavız”, Özbeklerde “yalmagız/yalmovız, Kırgızlarda “celmağuz”, Nogaylarda ise “yelmavız” olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanı sıra “celmaus, yel mogus, yel moos, calmaguz, yelmüñüs”

şeklinde de adlandırılmalar mevcuttur.² Dev, diğer toplumlardan etkilenme sonucu kültürümüze yerleşen kelimelerden biridir. Bahaeddin Ögel (1995: 564), dev ile albastı gibi ruhların birbirinden ayrılması gerektiğini vurgulamıştır. Ögel'e göre dışarıdan gelen dev motifi yerli devlerin yerini almıştır. Türk mitolojisindeki "albastı, yalmavuz, yelbegen, koca karı ve cadı" yerli devlerdir (İnayet 2007: 61-62). Yalmavuz da bazı ruhlarda olduğu gibi başlangıçta olumlu bir karaktere sahip olup anaerkil dönemden ataerkil döneme geçişin etkisiyle kötü ruh olarak dönüşmüştür. İnayet (2007: 69), anaerkil dönemde şamanların kadın olması, daima yer altını simgeleyen mağaralarda bulunması ve yer altına inebilmesi bakımından kadın şamanlar ile yalmavuz arasında bir paralellik olduğunu belirtmiştir.

Yalmavuz, yaşlı ve yedi başlı bir kadındır. Uygurlar arasında anlatılan bir rivayette yalmavuz şu şekilde tasvir edilmektedir: *Yedi başlı yalmavuz kırk yıl uyumakta, kırk yılda bir kez uyanıp dışarı çıkmaktadır. O ağzını açtığı zaman üst dudağı göğe, alt dudağı yere düşmektedir. Onun dili kırk bin arşın uzunlukta olup, gözü tuzlu nehir gibi büyüktür. Kuyruğu yetmiş bin arşın uzunluğundadır, altında parlak bir gözü olup, gözünü açtığı zaman yeryüzündeki canlılar gözlerini açmamaktadır. Yalmavuz dışarı her çıktığında, dünyadaki tüm canlıları yok etmekte, cihanı kırk ün kırk gece toz dumanla kaplayıp, onlarca yıl hiçbir canlının yaşayamayacağı bir hale getirmektedir* (İnayet, 2007: 22). Özbeklerin "Bedel Batur" masalında da yalmavuzun kan emdiğine dair bilgiler mevcuttur (İnayet, 2007: 26-27).

Geceleri dolaşarak insanlara kötülük ettiğine inanılan hortlak (URL 3) olarak tanımlanan cadı³ ile yalmavuz arasındaki birtakım benzerliklere dikkat çeken İnayet, cadıyı yalmavuzun biraz daha insanlaşmış hali olarak değerlendirmiş, destan ve halk hikâyelerinde ihtiyar nine kılığında ortaya çıktığından bahsetmiştir (İnayet, 2007: 66). Eski Türk kültüründe, cadılığa ilişkin bilgi çok azdır ancak gelecekte ve Tanrıların isteklerinden haber veren kadın şamanlara yüklenen Bökü/Böğü (büyü) inancına rastlanmaktadır. Kültür olarak cadılığı yaratmamış, komşu kültürlerden almış olmasına karşın, Türk halk kültürü ve söylencesinde bu inanış yerleşebilmiş, kabul görmüştür (Arslan Karaküçük, 2010: 55). Cadı daha çok yalmavuzun büyücülük karakterini muhafaza etmiştir (İnayet, 2007: 66). Çağatayca yazılmış Yusuf Beg-Ahmed Beg Destanı'nda yer alan cadı tipleri, baş karamanların kızılbaşlar ile mücadelelerinde kızılbaşların şahı tarafından büyü yapımları için görevlendirilmeleri bunu kanıtlar niteliktedir⁴

Eski dönemlerde kötü ruhlar hastalıkların sebebi olarak görülmektedir. Bu yüzden bu hastalıklardan kurtulmak için kam ve şaman olarak adlandırılan olağanüstü özelliklere sahip, ruhlarla bağlantısı olduğuna inanılan bilicilere başvurulmaktadır. Uygur Türkleri arasında kam sözcüğü "hekim, usta", "tedavi edici" manalarında kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Uygurların ataları eski devirlerde Şamanı; "Kam" ve "Kaman" olarak adlandırmışlardır. Günümüzde ise Uygur Türkleri arasında "Şaman" için "perihon", "cinkeş", "bahşi" ve dahan gibi terimler kullanılmaktadır. "Perihon" sözcüğündeki *peri* "cin"- *han* ise "okuyucu, okuyan, çağırın" anlamındadır (Öger ve Gönel, 2011: 235; Rahman 2006: 3).

Taciz edilen kötü ruhlar insanın vücuduna da girerek onu hasta edebilirlerdi. İnanca göre vücudumuza giren kötü ruhlar bu ağırları yapmaktaydı (Duvarcı, 2005: 136). İnsanın vücuduna giren ruhları çıkarmak, hastalıklardan arınmak, musallat olan kötü ruhları kovmak ve yaklaşımlarını engellemek için birtakım pratik ve uygulamalar ortaya çıkmıştır.

"İnsanları kötü ruh, kötü göz, kötü dilden koruyan, insanları aman esen kılan, onlara baht ve saadet getiren ilahî nesne" (Semet vd., 2012: 97) olarak tanımlanan muska, kötü ruhların yaklaşımlarını önlemek, musallat olan ya da hastalığa sebep olan kötü ruhlardan kurtulmak için yapılan uygulamalardan biridir. Türk kültür coğrafyasının bütününde gördüğümüz tumar/muska ve bu bağlamdaki uygulamalar, eski Türk inanç ve düşünce sisteminde yer alan "ruh" anlayışına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Eski Türk inanç sistemi içinde koruyucu ruh, iyelerle ilgili olduğu kabul edilen tumar geleneği, kötü ruhları kovmak veya onlardan gelebilecek zararı engellemek amacıyla kutsal kabul edilen birtakım nesne ve varlıkların farklı kullanımına dayanmaktadır (Öger, 2017: 57). Uygur Türklerinde kötü ruhlardan korunmak için yapılan muska çeşitleri mevcuttur. Bunlar; *Kurdun âşık kemiği (söñek tumar)*, *Yılan boynuzu (müñgüz tumar)*, *Deve yünü (yüñ tumar)*, *Boğa derisi (tére tumar)*, *Kaştaşı (taş tumar)*, *Demir (tömür tumar)*, *Toprak tumar*, *Bürküt tırnağı (tırnak tumar)*, *Renkli tengeler (tenge tumar)*, *Tiltumar* olarak sıralanabilir. Bunların dışında ölmüş ataların bazı eşyaları da muska olarak kullanılabilir. 5

Muska uygulamasının dışında, Uygur şamanlarının kötü ruhları kovmak ve engellemek için kullandıkları bazı eşyaların olduğu bilinmektedir. Şamanların hastanın vücudundaki kötü ruhlar ile karşılaştığında kullandığı savaş aleti olarak kullandıkları *kutsal hançer*, hastanın vücudundaki kötü ruhları kovup çıkarmak için kullanılan *kutsal kamçı*, peri oyunu⁶nda tuğ yapılırken kullanılan

² "Yalmavuz" kelimesinin etimolojisi hakkında geniş bilgi için bkz. İnayet, Alimcan (2007), *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz*, İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi.

³ Türkiye Türklerinde "cadı", "büyücü"; Uygurlarda "caduger", "kempir", "momay", "hazazul"; Tatarlarda "ubırlı karçık", "karı hatın", "mamay"; Özbeklerde "maston kempir"; Kazaklarda "mıstan kempir"; Kırgızlarda "mastan kempir" (İnayet, 2007: 66) olarak adlandırılmaktadır.

⁴ Yusuf Beg-Ahmed Beg destanında yer alan cadı tipleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Serbest, 2018).

⁵ Uygurlarda muskacılık geleneği ile ilgili geniş bilgi için bkz. Öger, 2017: 55-88).

⁶ Büyük karanlık bir odanın içine tuğ bağlanır. Yani yün ip (arğamça)"in bir ucu yerdeki kazığa, diğer ucu ise bacaya bağlanır. İpin bacaya bağlanan ucuna "yurun" veya "jurun" diye adlandırılan çeşitli renkteki kumaş parçaları (kurak), elma ve söğüt dalları bağlanır. Hasta olan kişi, bu tuğu sıkıca tutup oturur. Üç veya beş bahşi, perihonluk elbiselerini giyip (çeşitli renklerden oluşan kumaş parçalarını birleştirerek dikilen elbise) tuğ çevresinde yarı çember şekli oluştururlar. Üç bahşi tef çalar. Bahşılardan biri perihon başı olarak, elindeki kötü ruhu kovalayan sopa veya bir avuç söğüt ağacı parçasıyla efsun (özel bestelenmiş bir şiir) okumaya başlar. Bahşılar, hastayı tuğ

kutsal ip, “Koruyucu Tanrı” olarak görülen meyve ağaçlarının dallarından yapılan ve kutsal ipin ucuna takılan *kutsal ağaç dalı*, peri oyununda evin dört tarafına takılan *kutsal tuğ*, 40 çilteni sembolize eden, evin dört tarafına ve çekilen tuğun etrafına 40 tene dikilen *kutsal (çırağ) kandil*, peri oyununun sonunda hastayı temizlemek için kullanılan *kutsal su*, şamanların cinlerin ve albastıların korktuğuna inandığı *kutsal ayna*, peri oyununun sonunda yine hastayı temizlemek için kullanılan *kutsal ateş*, şamanın mevcut cinlerini-ervahlarını çağırarak, kötü ruhları nara atarak bastırmak, ruhlara emir vermek ve hasta vücudundaki kötü ruhları korkutmak için kullandığı *kutsal tef* (Öger ve Gönel, 2011: 239-240) kötü ruhlardan korunmak için kullanılan eşyalar arasında yer almaktadır.

3. SONUÇ

İnsanlar, inanç sistemlerinde yer alan bilgiler ve yaşanan olaylardan hareketle ruhların varlığına inanmışlardır. Evrenin oluşum gereği doğu-batı, kuzey-güney olarak zıt kutuplara ayrıldığı gibi evrendeki insanların ve ruhların da iyi ve kötü olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir.

İnsanlar kendirine zarar vermeyeceklerini düşündükleri ruhları iyi, zarar veren ve hastalıklara sebep olduklarını düşündükleri ruhları ise kötü ruh olarak nitelendirmişlerdir. Bu ruhların kendilerine zarar vermelerini engellemek için de bazı uygulamalara başvurmuşlardır.

Uygurlarda da yel, yek, cin, dev, albastı, şeytan vb. gibi insanlara zarar veren kötü ruhların olduğuna dair inançlar mevcuttur. Uygurlarda, kötü ruhlardan korunmak için olağanüstü özelliklere sahip, ruhlara iletişim kurduklarına inanılan kişiler vardır. Bu kişiler Uygurlarda cin, cinkeş, perihon, dahan ve kam olarak adlandırılmaktadır. Perihon ve cinkeşler insanların kötü ruhlardan ve hastalıklardan kurtulmaları için bazı büyüsel işlemlere başvururlar. Bu yüzden bu kişiler olağanüstü bir güce sahip olduğu düşünüldüğü için halk nezdinde saygı görürler.

Bu inanç ve uygulamalarda, İslamiyet öncesindeki unsurların İslamiyet'in kabulüyle birlikte, İslami unsurlarla harmanlanarak sürdürüldüğü görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Arslan K S (2010). Korkunun Kadınları: Cadılar ve Cadıcılık. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 41-64.
- Arslan M (2005). Türk Destanlarında Evren Tasarımı. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*.
- Atalay B (1985). *Dîvanu Lugatî't-Türk Tercümesi*, (DLT III). 3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çobanoğlu Ö (2009). Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 269-282.

Çobanoğlu Ö (2015). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Duvarcı A (2005). Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar. *Bilig*, 32, 125-144.

Duymaz A (2008). Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı. *Bilig*, 45, 1-22.

Frazer J G (2004). *Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri I*. (Çev. Mehmet H. Doğan), İstanbul: Payel Yayınevi.

Işık R (2004). *Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Bunlara Bağlı Kültler*. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9(2), 94-96.

İnan A (1998). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1.

İnayet A (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz/Celmoğuz*. İzmir: Külcüoğlu Kültür Merkezi.

İnayet A (2009). Bugünkü Uygurlarda Şamanlık ve Bir şaman Duası: Azâim Koşığı” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 1(2), 42.

Küçük M A (2013). Geleneksel Türk Dinindeki Ana/Dışıl Ruhlara Mitolojik Açından Bakış. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 105-134.

Nahmedov A (2016). Türklerde İsim Tabusu ve Bazı Yansımaları. *Yeni Fikir*, 17, 137-143.

Ögel B (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Öger A (2017). Uygurlarda Muskacılık Geleneği ve Çağatayca Yazılmış Bir Muska Kitabı. *Gazi Türkiyat*, 20, 55-88.

Öger A & Gönel T (2011). Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri. *Turkish Studies*, S. 6(4), 233-248.

Öger A & Yıldız Altın K (2016). Uygurlarda Şamanizmden İslama Kötü Ruhların Dönüşümü. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 7, 14-25.

Özen R & Yüksel E (2014). Kayseri Folklorunda Hayvanlar ile İlgili İnanışlar Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 11, 23-28.

çevresinde tef eşiğinde dönmeye davet eder. Baş perihon da dönmeye başlar. Hastanın dönecek gücü kalmayıp oturursa, baş perihon elindeki “efsun sopası”yla hastaya vurarak onu dönmeye zorlar. Bahşılardan şarkıları gittikçe yükselir. Bazen hasta bayılıp düşer. Bayılmak perihonlara göre iyiliğe işaretir.

Bu, hastayı çarpan cinlerin mağlup edildiği anlamına gelmektedir. Tuğ bağlamak iyi ruhları çağırarak, kötü ruhları cehenneme kovmak anlamına gelmektedir (Öger ve Gönel, 2011: 240).

- Rahman A (2006). *Uygurlarda Şamanizm*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Roux J P (1999). *Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm*. (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Roux J P (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Semet A & Ebeydullam D (2012). Uygurlarda Tumar ve Tumarnın Türleri Toğrisida. Ürümçi: *Şincañ Üniversitesi İlmîy Jurnili*, 1, 71-78.
- Serbest K (2018). *Çağatayca Yazılmış Yusuf Beg-Ahmed Destanı (İnceleme ve Metin)*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şahin K & Toprak Ş (2016). Türk Kültüründe Ağacın Düşünsel ve Toplumsal Bağlamı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 1309-1316.
- Tursun İ (2000). *Kedimki Uygur Medeniyeti*. Ürümçi: Şincañ Halk Neşriyatı.

- Uraz M (1994). *Türk Mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Yavuz Y Ş (2008). Ruh, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35, İstanbul.
- Yıldız H (2013). Eski Uygur Türklerinde Şeytan Kavramı. *Milli Folklor*, 100, 213-224.

İnternet Kaynakları

- URL-1.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c33d7810c46e0.85391178, [Erişim Tarihi: 20.11.2018].
- URL-2.
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf, [Erişim Tarihi: 07. 12. 2018].
- URL-3.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c33d801ac2e65.52503668, [Erişim Tarihi: 29.11.2018].

© Author(s) 2020.

This work is distributed under <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>